

Erakirjad kui kirjandus

Raimond Kaugver. Kirjad Sigridile. Sõjatanendrilt ja vangilaagrist 1944–1949. Koostanud Eneken Laanes. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2020. 807 lk.

Raimond Kaugver, menukas proosakirjanik Nõukogude Eestis, suri 1992. aastal kuu aega enne oma 66. sünnipäeva. Kaugveri eluajal vaatas kirjanduskriitika tema loomingust sagedasti üle, sest seda peeti olmekirjanduseks ehk odavamalt sorti jutuveeretamiseks, ka lugejamenu oli teoste kirjandusliku väärtuse hindamisel pigem miinuseks.

Kaugveri kui kirjaniku retseptioon on muutunud pärast postuumselt ilmunud „sahtlikirjandust” (romaanid „Laevad kaotavad tüüri”, kirjutatud 1950–1951 ja ilmunud 1993, ning „Põhjalvalgus”, kirjutatud laagris ja pärast vabanemist 1949–1950, ilmunud 2010). Käesolev mahukas kirjade kogumik lisab kuhjaga uusi värve, uut informatsiooni andeka kirjaniku kujunemise kohta.

Laagrikirjandus on omaette žanr, mida taasiseseisvunud Eesti Vabariigi algus-

aastatel viljeldi palju, kuid mida siin vaadeldav teos suudab uue vaatenurga alt täiendada. Raimond Kaugver põgenes 17-aastase noorukina 1943. aastal Soome ja läks seal sõtta. Tagasi Eestisse tuli ta koos paljude teiste soomepoistega 1944. aasta augustis, võitles sügisel Pitka väeüksuses sissetungivate Nõukogude vägede vastu ja varjus siis kodukandis. Ta jõudis mõne kuu töötada õpetajana Mädapea algkoolis, kui arreteeriti 1944. aasta lõpus ja mõisteti sunnitööle Vorkutasse, kust vabanes 1950. aastal. Kõik need aastad saatis ta kirju oma noorpõlve sõbrale Sigridile, algul Soomest, hiljem juba Vorkutast. Enamasti viisid tema kirjad tsoonist välja laagri töötajad, nii et need ei läbinud tsensuuri. Seega võis ta kirjutada eesti keeles ja vabalt. Kirjavahetus oli kahepoolne, kuid säilinud ja avaldatud on vaid Raimond Kaugveri kirjad, mida on kokku 270.

Kirjad on laagrikirjade kohta erakordsed: kõigepealt on need kirjutatud väga noor inimene, kes oli jõudnud enne suurde sõtta ja Siberisse sunnitööle sattumist lõpetada keskkooli, kus ta oli saanud tähelepanuväärselt hea humanitaarhariduse, jõudnud palju lugeda ja otsustanud saada kirjanikuks. Teiseks õnnestus Kaugveril pääseda kaevandusest „puhtamale”

tööle, laagrihaiglasse velskriks. See nõudis kiiret õppimist ja kohanemist, kuid võimaldas ilmsesti ka ellujäämise. Nii oli tal aega sageli kirjutada, tal oli mõnesugune privaatsus ja seega ei kirjutanud ta kuigi-võrd laagrielu raskustest, vaid püüdis teadlikult mitte liiga palju seda atmosfääri oma armastatule vahendada-kirjeldada. Päril laagrikogemused kirjutab ta käsikirja, millest sai romaan „Põhjavalgus“.

Kaugver oli 24-aastane, kui pääses Vorkutast ja jõudis koju Sigridi juurde. Nende aastate jooksul kirjutasi nad end ühiseid romantilisi mälestusi meenutades armastajapaariks, nagu Eneken Laanes nii kaunilt raamatu saatesõnas ütleb (lk 12).

Enne kui kirjade juurde tagasi tulen, vaatan, mis sai Kaugverist pärast kodumaale naasmist. Tema eakaaslane ja Soome relvavend Ain Kaalep on meenutanud, et üsna varsti pärast laagrist vabanemist tuli Kaugver teda vaatama, kaasas peamiselt laagris kirjutatud ja sealt „vabade vangide“ kaasabil (st ilma laagritsensuuri läbimata) tükkhaaval koju isale saadetud romaani „Põhjavalgus“ käsikiri. Kaalep kirjutab, kuidas ta ise oli just lugenud Dostojevskit, „nii et vene kultuuri deprimeeriv suggestioon oli mulle tuttav ja omamoodi juba ka selja taha jäetud – nüüd aga tuli mu enda sõber millegi veel vapustavamaga: mitte suur sõnameister, kes oskab geniaalselt kavandada efekte, vaid eilne koolipoiss, kes on pidanud läbi elama asju, mida õieti keegi maailmas ei tohiks läbi elada, ja neist oma suutmist mööda jutustanud. [...] täpselt sedasama, mida mitu aastakümnet hiljem Solženitsõn tervele maailmale, andis mulle 1950. aastal Raimond Kaugver.“¹

Kindlasti ei olnud Kaugveril illusioone selle kohta, et 1950. aastal võiks niisugune aus laagriromaan tegelikult ilmuda. Seda-

sama ütleb Kaalep ka Kaugveri järgmise romaani „Laevad kaotavad tüüri“ kohta, milles kujutatakse intelligenti probleeme Stalini aja Eestis. Miks siis kirjutada? Peale loomuliku põhjuse – kirjutama harjunud ja kirjutada tahtva inimese loomuliku reageeringu läbielatule ja kogetule – rõhutab Kaalep seda, millele praeguses vabas Eestis inimesed nagu ei mõtlegi: sel ajal usuti Eestis üldiselt veel kiiret vabanemise võimalust, kolmanda maailmasõja algamist, sündmusi, mis nõukogude korra Eestis kukutaks. Mäletan isegi Kaalepit ütlemas, kuidas sel ajal ei uskunud keegi, et „see jama“ võib kesta pool sajandit.

Ometi nii läks ja Kaugver õppis kohanema, sest ta oskas ja tahtis kirjutada, oli kindlalt otsustanud saada kirjanikuks, mida need kirjad kajastavad igal lehel. Sellega läks siiski aega. 1959. aasta romaani võistlusel äratas oma kirjandusliku kvaliteediga tähelepanu Kaugveri romaan „Võõra mõõga teenistuses“, mis aga teema tõttu (Saksa sõjaväes olnud noormehe päevik) ei saanud ilmuda. Samal võistlusel tõsteti esile ka Lilli Prometi romaan „Meesteta küla“, mis ilmus lõpuks läbi suurte raskuste. Kaugveri romaan jäigi sahtlisse ja avaldati alles 2011. aastal. Autori eessõna sellele on dateeritud siiski 1981. aastaga ja sellest ajast on pärit ka muutused sisus, mida kommenteerib väljaandele saatesõna kirjutanud Jaak Urmet.

Nii saigi 1956. aastal novelliga Loomingus debüteerinud Kaugveri esimene romaan „Keskpäevavalgus“ ilmuda alles aastal 1962. Kirjanike liitu võeti Kaugver vastu 1964. aastal, sealtpeale oli ta valdavalt vaba kirjanik. Tema menu algas romaaniga „Nelikümmend küünalt“ (1966), mida isegi mäletan noorena suure põnevusega lugemas. Seal oli natuke nii Soomest kui ka vanglast, rohkem siiski avameelselt seksist, millest kirjutamine siis oli haruldane. Romaanist avaldati mitu trükki, see tõlgiti ka soome keelde, aga sellele heideti

¹ A. Kaalep, See on eriti ehtne Raimond Kaugver. – Vikerkaar 1994, nr 3, lk 83.

ette siis ja hiljemgi, et kompromissidega oli mindud liiale ja ideoloogilised järeleandmised olid vastuvõtmatud. Romaani minajatustaja Villem Alavain oli justkui Kaugveri *alter ego*, aga siiski õnnetu ja eba-meeldiv küünik. Miks küll?

Nüüd kirjadedest. Nagu öeldud, ei kirjutanud Kaugver peaaegu üldse laagrielu koledamast poolest. Ta kirjutas küll palju, aga teadlikult ja tahtlikult kõigest muust. Koos laagrisõprade Helmut Tarandi ja August Palgiga olid nad otsustanud: „Säilitada oma esteetiline kontsentratsioon – vaat’ mis on meie salaklausel siin häbematu saatuse vastu” (lk 221). Selline ellujäämise strateegia toomis, Kaugver säilitas oma vaimutervise, kuigi ilmselt suurte pingutustega. Kirju on sellepärast nii palju, et nende kirjutamine aitas tal elada ja hingata. Ühepoolsed kirjad (paralleeliks võib tuua Juhan Liivi kirjad Liisile) on justkui päevik, aga päriselt siiski mitte. Päevikul on oma konventsioonid, aga „[k]iri, olgu ta nii avameelne ja siiras kui tahes, eeldab siiski hoolikalt kostümeeritud mõtteid; nende üksindusunistuste poolalasti fragmendid ei sobi nagu paberi valgele lavale”, kirjutab Kaugver 8. märtsil 1948 (lk 220).

Need kirjad, mis üldplaanilt tunduvad kohati väga monotoonsed, on ometi rik-

kad psühholoogiliste nüansside poolest: loetakse päevi, kasvab ärevus tähtaja lõpu lähenemisel, elatakse üle tagasilangused. Sellest nähtub, kui mitmepalgeline võib olla igatsus.

Omaette väärtus on luuletustel, mida Kaugver sageli kirjadesse poetas. Ta kirjutas ilmselt kogu aeg ka proosat, kuid Sigridile saatis peamiselt oma luuletusi. Need on selle põlvkonna noorusluulele (Kross, Kaalep, ka Lepik) omaselt arbujaliku kõlaga, aga neis on juba realistlikumaid toone ja vabamat vormikäsitlust. Eneken Laanes iseloomustab põhjalikus saatesõnas kirju tundlikult, kirjeldades teemasid ja viisi, kuidas noormees kirjutab ja miks ta niiviisi teeb. Sellele pole palju juurde lisada.

Mahukas raamat tunnistab, et Raimond Kaugveril oli mitmekülgne kirjanoduslik anne, mis ei saanud nõukogude režiimis vabalt avaneda. Totaalriigi tegelikkus ja ideoloogiline sundus tegid temast selle lobeda jutukirjaniku, kellena tundis teda kaasaeg. See raamat tuletab taas meelde, mismoodi võõrvõim eestlaste vaimu ahistas ja moonutas.

SIRJE OLESK